

Zamyšlení na závěr konference

Problém české a slovenské národní identity dnes

Stanislava Kučerová

Po staletích zápasů o uchování holé národní existence Čechů a Slováků, kteří u sebe navzájem často hledali pomoc, a po 74 letech společného života v jednom státě se mají obě skupiny oddělit a nastoupit další cestu dějinami vázány k sobě jen mezinárodně právními ustanoveními, platnými mezi všemi ostatními civilizovanými státy bez rozdílu. Byli jsme svoji, teď si máme být cizí. Samozřejmě za cenu nevyčísitelných škod ekonomických, politických, sociálních, kulturních a morálně psychických. Pro svévolné rozbití pokojného soužití dvou blízkých národů se ovšem budou hledat i vytvářet důvody.

Budou to zveličené jinakosti historických zkušeností a současných očekávání obyvatel krajin, ležících dílem na západ, dílem na východ od řeky Moravy. Ty jinakosti mohou přispívat k vzájemnosti, jsou-li vnímány s porozuměním, ale stejně mohou vést k nevráživosti a nepřátelství, jsou-li prezentovány s demagogickou předpojatostí. Svědek přítomné historie nestačí žasnout nad neuvěřitelnou lehkostí, s níž se inscenuje absurdní drama rozpadu státu, v jehož základu spočívají oběti, námaha, vize a sny řady generací buditelů v 19. století, jedinečné dílo T. G. Masaryka, M. R. Štefánika a E. Beneše, hrdinství legionářů a vlastenců v době první světové války, účastníků domácího i zahraničního odboje za druhé světové války, práce a starosti generací poctivých občanů společného státu po celých 74 let. Jakže to říkal Masaryk? „Státy se udržují těmi ideály, z nichž vznikly!“ Kde jsou dnes ideály Československa, které se vynořilo po staletích nesvobody obou národů z ruin, krve a kouře první světové války?

Kde jsou dnes ideje demokracie a humanity, vzájemnosti Čechů a Slováků, tradice společných bojů na život a na smrt, za společný stát vzájemné pomoci a společného života v dobrém i zlém? Jsou z velké části bohužel zapomenuty a nahrazují je úvahy o tom, „co se vyplatí“. Je zahanbující slyšet z jedné i z druhé strany heslo „každý za své“, je zahanbující sledovat předpojaté úvahy a jedovaté narážky na to, kdo na koho doplácí, kde se která „kráva napásala“ a na kterém místě ji „podojí“, kdo má šanci rychleji „v Evropě zbohatnout“. Společný stát ovšem nemůže existovat na malicherně sobecké, podezíravé, žárlivé a nepřející morálce. Posloucháte-li protagonisty řízeného rozpadu státu z obou stran, máte zhusta dojem, že

ztráty, které předvídají jako nutný důsledek oddělení vlastního budoucího státního útvaru, ztrácejí v jejich očích na významu vlivem škodolibého uspokojení z předpokládaných ztrát státního útvaru druhého. To dělení zdá se představovat vzájemnou zlomyslnost, stejně neodpovědnou, byť různě motivovanou. Málokdo připomene, že vzájemnost, porozumění, solidarita dvou bratrských národů je více než vidina okamžitého zisku a uspokojení partikulárního zájmu, dokonce za cenu ohrožení dlouhodobějších a všeobecnějších hodnot. Krátkozrace omezená, přízemní, bezostyšná kupecká morálka získala v politických kruzích současnosti převahu.

Slovenští separatisté, usilující o „zviditelnění“, našli si provokační parolu: „Jedou-li dva na oslu, jen jeden může být vpředu“. Z toho ovšem logicky plyne, že oni musí mít svého osla jen sami pro sebe, aby mohli „být vidění“ pěkně zpředu.

Znám lepší podobenství o bratrských vztazích. Starozákonní příběh o tom, jak král Šalomoun hledal místo pro stavbu chrámu v Jerusalemě. Stal se za noci svědkem tajuplného přenášení snopů obilí z jednoho pole na druhé a z druhého zas na to první. Ráno pak Šalomoun zjistil, že vlastníci sousedních polí a přenašeči snopů byli dva bratři, kteří chtěli nepozorovaně jeden druhého rozhojnit úrodu, protože jeden druhého litoval a chtěl mu pomoci. Jeden zdůvodnil svůj čin tím, že bratr je sám, musí za všechny práce a služby platit, všechno ho přijde draho, a proto pomoci potřebuje. Druhý zas naopak soudil, že bratr potřebuje pomoci, protože má ženu a děti, které musí živit a šatit. Situace bratra bez rodiny a bratra s rodinou je tu hodnocena s láskou, milující vidí v situaci druhého důvod k soucítění a porozumění pro předpokládanou „nevýhodnost“ onoho „býti sám“ anebo „mít rodinu“. (Obojí situace by ovšem mohla být nevraživýma očima posuzována opačně, jako „výhoda“ a důvod k závisti a nevraživosti). Češi a Slováci dali kdysi světu krásný příklad dobrovolného svazku pro vzájemnou pomoc v dobrém i zlém. Jak to kontrastuje s nezahaleným programovým egoismem některých českých ultraliberálů, kteří se v zájmu rychlejší prosperity chtějí zbavit Slováků jako ekonomické přítěže. Opouštět druhého v nesnázích, ať již skutečných nebo možných, to se přece nedělá. Kolo lidského osudu se točí, vývoj je nerovnoměrný. Dnes ty mně, zítra já tobě, nebo naopak. Jen existence našeho společného státu nám může zabezpečit více naděje na reálnou existenci, podmínky a předpoklady potenciální prosperity.

S novou tíží na nás doléhá znovu zproblematizovaná identita národa. Byli jsme českým, slovenským i československým národem, který r. 1918 přísahal, jsa „svobodný a živý, že chce býti národ spravedlivý“. Byli jsme národ český a slovenský (údajný čechoslovakismus jsme ústavně „překonali“ po druhé světové válce): od r. 1968 jsme měli federativní společný stát obou

republik, nyní se máme se společným státem rozloučit. Zatímco se západní Evropa integruje, u nás paradoxně dochází k historickému regresu. (Ještě drastičtěji probíhá dezintegrace u národů nám nejbližších — u Slovanů jižních a východních). Je deklarovaná „jinakost“ Čechů a Slováků skutečně důvodem k zániku společného státu?

Naše národní vědomí od dob „probuzení“ nebylo nikdy úzce zahleděno do sebe sama, identifikovalo se s vědomím slovanským, a to mělo orientaci všelidskou. „Kdykoli řekneš Slovan, ať se ti ozve člověk“, učil Ján Kollár, a po něm to opakovali všichni čeští a slovenští buditelé v 19. století, tak to přešlo i do století 20. a do státně politických programů obou prvních prezidentů a vůdčích osobností Československé republiky.

Jestliže dnes máme znovu začít uvažovat o svém češství, znamená to, že mu nemůžeme dát užší, redukovánější a sebestřednější smysl než mělo v historii doposud.

Jaký smysl má vlastně otázka, co je češství (slovenskost), jaké bylo, je a má být, zijeme-li v Evropě v době úsilí o integraci, o vytvoření nového evropského vědomí a evropské identity? Češství v nás bylo a je. Avšak bude také v našich dětech a vnucích? Bude naše národní identita i v budoucnu spjata s daným geografickým prostředím, národním jazykem, tradicí, společnou historií a kulturou? Když se vytváří evropská a světová nadnárodnost a jejich vlivy nás determinují jako nikdy dříve? Neměl by se národní charakter národů spíše potlačit, rodí-li se jednotná Evropa? Nejsou reflexe o národní identitě nepodstatné a nečasové, mají-li národy hlouběji porozumět evropskému poslání a transnacionalitě?

Na české straně se dnes zdůrazňuje individualismus, liberalismus. „Silný jedinec“ se dme pýchou, že se již necítí „součástí národa“, jako se cítil dědeček, ani se nepokládá za „součást lidu“, jako se pokládal tatínek, ale prožívá se, uskutečňuje a prezentuje výhradně jako Já, individuum svobodné od všech kolektivů a na všech kolektivech nezávislé.

Slovenská strana naopak oživila vědomí národa, národní příslušnosti, národní svébytnost, národní „svojskosti“.

Anacionalismus, národní odcizení stejně jako exploze nacionalismu jsou v Evropě aktuální. Tváří v tvář novým nacionalismům se musíme ptát, není-li idea evropské integrace jen novou politickou utopií, která má nahradit hlubší národní programy a popřít kontinuitu národů? Lze vůbec budovat celek Evropy z desítek nevypočítatelných národních organismů, které v tomto světadíle žijí?

Vztah národů k sobě samým, k jiným národům a kulturám zkoumají vědecké instituce, badatelé všech denominací, žurnalisté, diplomati i beletristé nejen v Evropě, ale na celém světě. Jinakost národních kultur podněcuje zá-

jein o hledání společných cest národů k všelidské identitě a k společnému globálnímu ekologickému myšlení i konání, vytváří se vize světové mírové EKOPOLIS. Témata o harmonii národů a řádu lásky mezi nimi (i o jeho porušení) jsou přitažlivá nejen v Evropě, ale i v Japonsku, v Austrálii, v Latinské Americe, v Africe. Proč my jsme těch tří let, která nás dělí od listopadového převratu, nedovedli využít k pozitivní interkulturní vzájemné spolupráci? Kam se ztratila původní dobrá vůle a vzájemné porozumění? Můj nejkrásnější zážitek ze „sametové revoluce“ byl onen zázračný moment, kdy se na jevišti Vinohradského divadla v Praze objevila skupinka bratislavských herců. Zůstali stát, zahleděli se do publika a jeden z nich řekl: „Česi, my vás máme rádi“. Vyhrkly mi slzy. My vás také, myslela jsem si. A od těch dob jsem měla mnohokrát příležitost ověřit si, že naše vzájemné sympatie jsou skutečně v převaze nad antipatiemi.

Politická reprezentace našich národů bagatelizuje pozitivní vztah velkého počtu obyvatel k společnému státu jako „sentimentalitu“ a podceňuje velikost zklamání a traumatu, který mnoha Čechům a Slovákům připravila. Nejde totiž jen o „sentimenty“, proměnlivé a pomíjivé. Jde o podstatnou součást personální i kolektivní identity, tvořené po staletí.

Slovo identita vyjadřuje jednak shodnost, jednotu, harmonii, nezaměnitelnost, stálost a nerozpornost osobnosti (člověk je identický sám se sebou). jednak přijetí motivů, aspirací, hodnot a ideálů od jiných a ztotožnění se s nimi. Člověk se s hodnotami identifikuje, ztotožňuje, je v tom ohledu s jinými stejný, rovnocenný, stejnorodý, staví se na roveň s jinými lidmi, se skupinami, národy, rasou, světadílem, lidstvem. Identita vypovídá o poznání sebe sama v jiných, o zjištění shody s jinými názory a cíli, se způsobem a hodnotami života jiných, a tím i o relativnosti diferencí mezi lidmi, o mezích odlišnosti a nestejnosti osob, národů, států, ras, světadílů.

Vzpomínám na setkání skupiny mladých turistů z poválečné ČSR s archivářem města Curychu, který prostě a přesvědčivě ukázal, na jakých interkulturních národních základech se může vytvářet identita evropská. Řekl: „Váš národ, československý, a náš, švýcarský, má ve svých dějinách leccos společného: 1. Podíl na evropské reformaci. Vy jste měli Husa, my jsme měli Zwingliho. 2. Boj za svobodu a samostatnost. Vy i my jsme vedli zápas proti Habsburkům, který pro nás, oba národy, skončil vítězně. 3. Přínos k rozvoji evropské pedagogiky. Vy jste měli Komenského, my jsme měli Pestalozziho“. Bylo porozuhodné, jak nám, Čechům a Slovákům, kteří tehdy panu archiváři naslouchali, byli tehdy Švýčari rázem bližší. Kolik takových kulturně historických shod mají Češi a Slováci? Proč jsme je nedokázali včas postavit proti některým účelově demagogicky podávaným „odlišnostem“? Jen Albert Pražák v knize „Národ se bránil“ má těch shod na 400 stran.

Identita se vytváří jednak z faktů, obsažených v lidské paměti, jednak z projektování budoucnosti. Stabilita identity je určena tím, co setrvává v paměti individua, národa, státu. Identitu tvoří zjištění o jinakosti vlastní existence, pochopení rozdílů vůči jiným, současně i z vědomí elementů stejnosti, ze sumy společného vědění o orientaci člověka.

Stanovit souhrn elementů, které tvoří **identitu národa**, není snadné. Proto také existují spory o pojetí a sebepojetí některých etnických skupin. Národní identita spočívá v jednotném území (ale jsou výjimky), ve faktu, že lidé mluví společnou řečí (ale neplatí vždy a všude), mají společné instituce, někdy (zdaleka ne vždy) společné náboženství, jednotný dějinný původ, relativně shodnou hodnotovou orientaci, jsou hrdí na úspěchy a je jim společný smutek nad neúspěchy v dějinách, mají společnou víru v budoucnost národa. Vědomí národní identity se probouzí obyčejně v konfrontaci s jinými národními skupinami. Rozhodující pro jeho zformování je — jak se zdá — společná vůle. Naše současné národní vědomí je bolestně rozpolceno, připouštíme, že existuje národ český, slovenský, ale i československý. Pro každou z variant máme bohatství identifikačních znaků, které se navzájem nevylučují. Problém je v tom, že rozdělením společného státu by měla zaniknout identita československá a česká se slovenskou by se měly postavit proti sobě, aby zdůvodnily jinak nepochopitelný vznik dvou státeků v integrující se Evropě. Konfrontační záměry (tlumené ohledy na „Evropu“, protože náš rozchod má být „kultivovaný“) nicméně tu a tam probleskují. Např. v úvahách o nadnárodních, transnacionálních kooperacích se Čechům doporučují Rakušané, Bavoři, Sasové, Slovákům Maďari, Poláci, Ukrajinci — ale tradiční československá vzájemnost se projektuje spontánně jen na úrovni občanské — nikoli ve vyšších člancích řízení.

Bez jasné personální a kolektivní identity není možno stanovit smysl života, osobní, kolektivní, národní a státní cíle. Českou ani slovenskou identitu bez vzájemnosti nelze formovat, má-li zůstat demokratická a humanitní (alternativou, přirozeně nepřijatelnou, by byla identita agresivně nacionalistická, fašistická).

Konec 20. století opět přivádí národy Evropy k hlubším úvahám a projektům národního charakteru, vědomí a identity.

Vyvíjí se již čtvrtá historická proměna češství (slovenskosti), která by v transnacionálnosti měla jít dále než češství (slovenskost) v československém samostatném státě po r. 1918. Transnacionálnost a multikulturalita, model evropského domu od Portugalska po Ural přináší nová měřítká, která nedovolují etnické češství (slovenství) integrovat jen se státní ideou národního státu.

Láska k vlasti a národu (neagresivní nacionalismus, vlastenectví) je pozí-

tivní cit, zdroj inspirace, tvořivosti, angažovanosti a síly. Potřeba přináleživosti ke skupině je přirozená a nezanedbatelná, nemá-li člověk žít v osamění, vykořenění, stesku, ponížení. Člověk potřebuje někam patřit, potřebuje někde být doma.

I transnacionální Evropa potřebuje jasnou ideu o národě, jeho regionalitě a geograficko-historickém vlastenectví. Výměna kulturních hodnot v Evropě není možná bez jedinečnosti národů a odlišných národních identifikací. Představa, že budoucí Evropa bude podobná středověké Evropě, v níž národy nehrály žádnou roli, a proto že nemá smysl zachraňovat osobitosti a jazyky národů, je zcela nepřirozená, nepravděpodobná a vyplývá z přílišné zahleděnosti do minulosti. Liberální představy o nenárodním kosmopolitismu jsou jalové. Lidé se nemohou rozvíjet, aniž by patřili k nějaké kultuře. Kde není jazyka a vědomí kulturní sounáležitosti se sobě blízkými, vysychá všechno, co je lidské. Jedna univerzální kultura by znamenala smrt kultury. Unifikace vlivem současné masmediální světové produkce znamená hrozbu. Ale věří se na regenerační schopnost a obnovu kulturní jedinečnosti národů.

Bez historicky, politicky, hospodářsky a kulturně vytvořené národní identity a důvěry ve vlastní národ nelze vytvořit evropskou identitu a harmonické spolubytí národů v Evropě. V evropské integraci si národy uchovají svou národní identitu, která bude odpovídat slovy i činy, vědecky, politicky, hospodářsky a kulturně na nové otázky a problémy evropské a globální kultury a civilizace lidstva. Identita našeho národa bude nepochybně obsahovat nejen hlubokou starost o osud Čechů a Slováků, ale i aktivní účast na tvorbě nové Evropy. Kulturní dědictví našich českých i slovenských předků by nás mělo i pro budoucí úkoly spojoval. Neměli bychom přestat bránit ideu vzájemné pomoci a péče, porozumění pro situaci druhého, která je třeba odlišná, ale pro kterou — právě pro odlišnost té situace — ten druhý pomoci potřebuje.

Každý národní program předpokládá identitu národa, tj. vědění o vlastní orientaci, o specifické cestě mezi dějinnými cestami jiných národů, vůli ke kontinuitě generací, reflexi národního vědomí v čase, spojení tradice s inovací v národě. Ve své identitě reflektuje národ spolubytí s jinými národy, hledá vlastní dějinný smysl v mezinárodním a multikulturním celku lidstva, zkoumá prameny národní povahy a orientace.

Na co budou Češi a Slováci navazovat ve svém novém úsilí o národ v cizineckém režimu, který má být mezi oba nové nástupnické státy zaveden? Z minulosti máme přemnohou cennou společnou zkušenost (historická složka identity), stejně máme předpoklady společně hledat odpovědi na klíčové problémy moderního světa (prospektivní složka identity). Místo toho chtějí naše reprezentace formovat vědomí našich národů separovaně. Znamená to

že budou opakovat argumenty o našich „jinakostech“ z arsenálu maďarské a německé iredenty ještě z dob první světové války a první republiky, že si dají záležet na využití naší rozdílné historické zkušenosti, kterou nám připravili naši nepřátelé za druhé světové války? Budeme si navzájem do nekonečna vyčítat skutečné i domnělé chyby a křivdy? Na tom založíme novou národní identitu, malichernou, nedialogickou, nekonstruktivní, nevraživou, omezeně sebestřednou, nevstřícnou a zpátečnickou?

Národní identita není ovšem jen souhrn ideálních duchovních hodnot, nýbrž i praktická kultura v lidech samých, v hospodářských a politických institucích, v právní konstrukci státu, v institucionalizaci občansko-mravních norem. Obávám se, že prožíváme těžkou krizi identity národa, protože bez občanské statečnosti nelze vytvořit žádnou národní identitu a my jsme opět ochotni přijmout identitu — vnucenou. Strach z nadekretování vlastní národní identity vede k vnitřní i vnější emigraci občanů, k pocitům bezdomoví, vykořeněnosti, ztráty životní orientace a smyslu. Národní identita však může obsahovat i prvky antithetické, kritické, kreativně opoziční, nespokojenost s danou národní identitou a národním programem může být pozitivně aktivizující a stimulující. Na tyto prvky bychom se měli, podle mého mínění, orientovat.

Literatura:

- [1] T. G. Masaryk: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské.* Praha 1920. 224 s.
- [2] Albert Pražák: *Národ se bránil.* Praha 1945. 410 s.
- [3] Jaroslav Krejčí: *Evropský učitel.* In: *Pedagogická orientace.* Brno 1992, č. 5.